

Cristian Nicolae APETREI

**FORTIFICAȚIILE REȘEDINȚELOR BOIEREȘTI DIN
ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA
ÎN SECOLELE XIV-XVI**

**The Fortifications of Nobiliary Residences
in Wallachia and Moldova (14th – 16th Centuries)**

The debate regarding the fortifications of Romanian nobiliary courts was, for a long time, an importance subject of analyses in the Romanian historiography dedicated to this issue. Thus, the postulation of their defensive character represented a strong reason for the further justification of theories without any evidences in the historical reality. The explorations made by medieval archaeologists in the last decades, doubled by the information provided by written sources, offer us a solid argumentative support for reaching to a conclusion which is completely opposite to the above mentioned historiographic postulate. Therefore, we have now arguments which allow us to assert that the absence of fortifications around Romanian nobiliary courts was, during the period of the 14th – 16th centuries, the rule, whereas the existence of fortified residences is just the exception which confirms that rule.

In the huge majority of the known cases, the main buildings of the residential complex were concentrated inside enclosures delimited by wooden fences, reason for which they left no significant archaeological traces. Yet, this reality was preserved at the level of medieval vocabulary: the notions which designated the nobiliary courts in the official documents issued by the chanceries of the two Romanian principalities are usually used with the meaning “fencing”.

The first examples of nobiliary residences in which the wooden fences are replaced by enclosed walls, superficially fortified by means of an entrance tower, date from the end of the 15th century. This category of residential complexes includes the courts discovered at Stroiești, Iași county, Horodniceni, Suceava county, Târgoviște, Cătălui, Călărași county, and Vădeni - Târgu Jiu, Gorj county. The constructive program has its origins in the monachal complexes erected by the hospodars in the same period, a fact which supports the conclusion that this kind of residential complexes can not be older than the end of the 15th century.

The existence of truly fortified nobiliary courts can be proved only from the second half of the 16th century. Thus, archaeological researches disclosed the presence of two such complexes, at Bradu, Buzău county, and at Comana, Giurgiu county, complexes in which the enclosures were fortified with entrance towers, stone enclosures, firing holes, warder ways, and corner towers. It should be mentioned that, in both cases, the existence of these courts is related to that of monachal communities; in the same time, it is obvious that the defensive force of these constructions is limited, in accordance with the level of the military arts in the medieval period.

The explanation for this late development of nobiliary fortifications is mainly related to the insufficient financial resources of autochthonous nobility during the 14th – 16th centuries. Only the social-economic restructurings which occurred in the 16th century favoured the accumulation of fortunes, large enough to allow such costly investments.

Izvoare, istoriografie, aspecte metodologice

Cercetarea trecutului reședințelor boierești din secolele XIV-XVI a fost multă vreme grevată de lipsa oricăror izvoare care să ofere informații concrete legate de înfățișarea și structura acestora, vicisitudinile istorice făcând ca nici un complex de acest fel să nu se conserve integral până în zilele noastre. Absența acestor date devine evidentă odată cu trecerea în revistă a primelor sinteze de istorie a arhitecturii sau de istorie a artei medievale românești, lucrările semnate de Gheorghe Balș¹, N. Ghika Budești², Grigore Ionescu³ sau Virgil Vătășianu⁴ abordând rareori subiectul arhitecturii civile, din problematica căruia, la vremea respectivă, erau cunoscute doar câteva obiective aparținând mediului rezidențial domnesc.

Deși după cel de-al doilea război mondial, deschiderea marilor șantiere de arheologie medievală a început să pună la dispoziția cercetătorilor domeniului primele date concrete despre aspectul acestor obiective, totuși acumulările de cunoștințe s-au produs într-un ritm lent, astfel încât în cea mai mare parte a perioadei postbelice singura categorie de izvoare aflată la

¹ G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, București, 1925; idem, *Bisericile moldovenești din veacul al XVI-lea*, București, 1928.

² N. Ghika Budești, *Evoluția arhitecturii în Muntenia*, I, *Originile și înrâuririle străine până la Neagoe Basarab*, București, 1927; idem, *Evoluția arhitecturii în Muntenia*, II, *Vechiul stil românesc din veacul al XVI-lea*, București, XXIII, 1930.

³ Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii românești*, București, 1937; idem, *Istoria arhitecturii în România*, I, *De la orânduirea comunei primitive până la sfârșitul veacului al XVI-lea*, București, 1963.

⁴ V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, I, *Arta în perioada de dezvoltare a feudalismului*, București, 1959.

dispoziție a fost aceea a surselor scrise. Acesta este motivul pentru care, în cadrul contribuțiilor aduse pe parcursul deceniilor șase-opt ale secolului trecut, putem constata doar prezența unui efort de valorificare a informațiilor furnizate de colecțiile documentare publicate în perioada anterioară, precum și de monumentalele serii *Documente privind istoria României* și *Documenta Romaniae Historica*, recent inițiate.

Absența datelor furnizate de arheologie sau de istoria artei nu a împiedicat însă orientarea cu predilecție a discuțiilor către clarificarea unui aspect foarte important din lista problemelor ridicate de investigarea reședințelor boierești, așa cum este dezbaterea caracterului fortificat sau nefortificat al acestor obiective.

Seria preocupărilor de acest fel a fost deschisă prin intermediul unor subtile analize lexico-semantice întreprinse de eruditul istoric Petre P. Panaitescu. Potrivit acestuia, în limba română termenul *curte* indică centrul fortificat al unui domeniu feudal, sens pe care l-a obținut ca rezultat al calchierii cuvântului slav ДВОРЪ⁵. Explicația transferului de sens este dată de prezența acestui din urmă termen în diplomația medievală românească, acolo unde, în foarte multe dintre situațiile înregistrate, apare întrebuițat pentru desemnarea reședințelor boierimii autohtone. Deși neconfirmat de alte categorii de izvoare, caracterul fortificat al acestor complexe rezidențiale constituia, în viziunea lui Petre P. Panaitescu, o realitate certă, bazată pe similitudinile terminologice și semantice existente între monumentele literare redactate în slavona românească și cele aparținând altor redacții ale limbii slavone, precum și pe utilizarea unor termeni a căror asociere cu prezența fortificațiilor boierești părea a fi ceva evident, așa cum este cazul lui город, înțeles ca având sensul de “cetate”⁶.

O perspectivă similară a fost adoptată și de către arheologul Gheorghe Diaconu, care considera echivalența lexico-semantică ДВОРЪ = curte = fortificație drept un postulat, motiv pentru care, într-un studiu special⁷, și-a

⁵ P. P. Panaitescu, *Influențe semantice latine medievale în limba română*, în *Studii și cercetări lingvistice*, I, 1950, 2, p. 238-242.

⁶ Idem, *Producția și viața economică*, în V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, București, 1957, p. 59; idem, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orânduirea feudală*, București, 1964, p. 82. Existența cetăților boierești a fost combătută din punct de vedere lingvistic, arătându-se că termenul slav город a fost întrebuițat în actele de cancelarie moldovenești cu sensul de “grădină de zarzavat”, vezi C. Cihodaru, *Recenzie la Viața feudală*, în *Studii și cercetări științifice, Iași, Istorie*, VIII, 1957, p. 259; idem, *Note și discuții pe marginea volumului Viața feudală*, în *Studii și cercetări științifice, Iași, Istorie*, IX, 1958, p. 173-174.

⁷ Gh. Diaconu, *Despre rolul curților boierești în organizarea militară a Moldovei în veacurile XIV-XV*, în *Studii și referate privind istoria României*, I, București, 1954, p. 551-571.

propus explicarea funcției militare jucate de reședințele boierești din Moldova, în contextul recent introdusei teorii a centralizării statului în jumătatea a doua a secolului al XV-lea⁸. Pentru aceasta, s-a procedat la o analiză statistică a curților menționate documentar în Moldova secolelor XIV-XV, prilej cu care au fost sesizate două tipuri de complexe, diferențiate în funcție de termenii prin intermediul cărora sunt semnalate. Se ajunge astfel la afirmația că, în spațiul de la est de Carpați, reședințele boierești desemnate prin termenul *Дворъ* au constituit puncte fortificate, cu un rol militar important în organizarea statului, în vreme ce reședințele indicate prin termenul *Домъ* au reprezentat doar simple edificii rezidențiale fără pretenții defensive.

Punctele de vedere exprimate de cei doi au fost preluate ulterior în sinteza de istorie a României, publicată la începutul deceniului al șaptelea al secolului trecut, lucrare în cadrul căreia curțile boierești au fost prezentate drept complexe rezidențiale fortificate, similare castelelor feudale din Europa Occidentală⁹.

În mod firesc, dată fiind importanța științifică a lucrării în care a fost consacrată, această viziune asupra reședințelor boierești și-a găsit reflectarea în lucrările care au fost elaborate în perioada imediat următoare. La impunerea tezei în circuitul științific al epocii a contribuit însă și climatul ideologic al vremii, în cadrul căruia fortificațiile boierești au servit drept argument în favoarea teoriilor cu privire la “fărămițarea feudală” și “lupta de clasă”, menite să încadreze evul mediu românesc în schema marxistă de explicare a evoluției orânduirilor istorice. Potrivit acestor teorii, elitele sociale autohtone au acționat într-o manieră centrifugă în relație cu instituția domniei și asupra în raport cu țărănimea, tocmai datorită forței militare furnizate de reședințele fortificate de care dispuneau.

Semnificative pentru modul în care teza fortificațiilor boierești a fost receptată în istoriografia ulterioară tratatului de istorie a României, sunt în special demersurile de explicare a realităților arhitecturale din secolele XIV-XVI datorate istoricului de artă Corina Nicolescu¹⁰. În cuprinsul acestora,

⁸ Teza a fost introdusă și impusă în circuitul științific de către B. Cîmpina (*Dezvoltarea economiei feudale și începuturile luptei pentru centralizarea statului în a doua jumătate a secolului al XV-lea în Moldova și Țara Românească*, extras din *Lucrările Sesiunii Generale Științifice a Academiei R.P.R.*, din 2-12 iunie 1950, p. 5-37).

⁹ B. Cîmpina, Șt. Ștefănescu, *Fărămițarea feudală în Țara Românească și Moldova în secolul al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea*, în *Istoria României*, redactor responsabil A. Oțetea, redactori responsabili adjuncți M. Berza, B. Cîmpina și Șt. Pascu, secretar Șt. Ștefănescu, II, București, 1962, p. 316.

¹⁰ Corina Nicolescu, *Arta în epoca lui Ștefan cel Mare*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, culegere de studii îngrijită de M. Berza, București, 1964, p. 282-284; eadem, *Case, conace și palate vechi românești*, București, 1979, p. 14-16.

lipsa oricăror date de natură arhitectonică sau arheologică a făcut obligatoriu recursul la o nouă analiză lexico-semantică a termenilor prin care reședințele boierești sunt indicate în documentele interne de cancelarie, analiză care, în cele din urmă, a sfârșit prin a formula concluzii similare cu cele afirmate anterior de Petre P. Panaitescu și Gh. Diaconu.

Relaxarea politico-ideologică intervenită în societatea românească la mijlocul deceniului al șaptelea a avut câteva efecte benefice în cadrul istoriografiei naționale, unul dintre acestea constituindu-l schimbarea modului de percepere a rolului jucat de reședințele boierești în evul de mijloc. În consecință, în perioada următoare asistăm la o adevărată serie de reacții critice la adresa postulatului fortificațiilor boierești, reacții care își fundamentează argumentația cu precădere pe izvoarele scrise ignorate până la momentul respectiv.

Un prim astfel de demers îi aparține sociologului Henri H. Stahl, care, într-o lucrare merită a scoate istoria socială a evului mediu românesc din paradigma ideologică a proletcultismului, atrage atenția pentru prima dată asupra capacităților defensive limitate de care au putut dispune reședințele boierești de la sud și est de Carpați¹¹.

O caracterizare similară poate fi găsită și în studiul de sinteză referitor la structurile socio-economice și instituțional-juridice ale Țării Românești din secolele XIV-XV, întocmit la începutul deceniului opt al secolului trecut de istoricul Dinu C. Giurescu¹², studiu care subliniază de asemenea absența oricăror elemente defensive din programele constructive ale curților boierești.

În cadrul aceleiași viziuni complet diferite în raport cu istoriografia primelor două decenii postbelice, se înscrie și demersul critic întreprins de cercetătorul Manole Neagoe la adresa teoriei centralizării statelor medievale românești, demers în cuprinsul căruia curțile boierești au beneficiat de spațiul unui întreg subcapitol¹³. Abordarea problematicii, în acest caz, revine la aspectele lexicului documentelor slavo-române, atenția concentrându-se cu precădere asupra termenului ДВОРЪ și a derivatului său ДВОРИЦЕ. Încheierile formulate de autorul citat subliniază faptul că eventualele funcționalități de natură militară ale reședințelor nobiliare autohtone nu sunt susținute de izvoarele scrise existente, rostul acestor complexe fiind legat mai curând de eficiența administrării satelor care intrau în componența domeniului boieresc.

Ultimele două decenii ale secolului trecut au reprezentat etapa istoriografică decisivă pentru cunoașterea mediului rezidențial boieresc din spațiul extracarpatic, perioada fiind marcată de eforturi ample, dedicate

¹¹ Henri H. Stahl, *Controverse de istorie socială românească*, București, 1969, p. 83-84.

¹² Dinu C. Giurescu, *Țara Românească în secolele XIV-XV*, București, 1973, p. 245-246.

¹³ Manole Neagoe, *Problema centralizării statelor feudale românești Moldova și Țara Românească*, Craiova, 1977, p. 67-77.

scoaterii la lumină și publicării unui număr semnificativ de obiective rezidențiale boierești. Deși cunoscute inegal, de multe ori datorită condițiilor improprie pentru desfășurarea unor investigații sistematice, totuși cercetările arheologice întreprinse în această perioadă au adus în circuitul științific date deosebit de prețioase cu privire la programele constructive, materialele și tehnicile de construcție utilizate, precum și la amenajările interioare de care au beneficiat curțile nobiliare autohtone. Implicarea arheologiei a condus, în acest fel, la adâncirea cunoașterii fenomenului analizat, diversificarea problematicii studiate, precum și la maturizarea din punct de vedere metodologic a cercetării în acest domeniu.

Grație acestei serii de investigații, în istoriografia română își fac apariția primele observații întemeiate pe date arheologice, privitoare la caracterul defensiv al reședințelor boierești. Concluziile care se desprind din cercetarea materialului descoperit nu procedează însă la o așteptată sistematizare a informației, ci, mai curând, conduc spre clarificări în ceea ce privește metoda prin intermediul căreia subiectul trebuie abordat. Din această perspectivă, asemenea unei autentice dialectici hegeliene, teza reședințelor fortificate și antiteza absenței acestora se vor regăsi sintetizate în formula unei noi abordări metodologice reclamate de specificul izvoarelor arheologice. Potrivit acesteia, elementele defensive ale reședințelor boierești, mai întâi, trebuie evaluate obiectiv, de la caz la caz, din punctul de vedere al eficienței acestora, pentru ca abia odată cu adunarea unui număr relevant de situații individuale să se poată proceda la formularea unor încheieri cu caracter general. Meritul de a fi atras atenția asupra acestei succesiuni de etape obligatorii în abordarea problemei revine arheologilor Lia Bătrâna și Adrian Bătrâna¹⁴, precum și arhitectului Teodor Octavian Gheorghiu¹⁵, cărora le aparțin primele încercări de sintetizare a rezultatelor acestui gen de investigații.

Astăzi, deși numărul reședințelor boierești cercetate arheologic se află în creștere de la un an la altul, totuși absența unei viziuni de ansamblu asupra fenomenului face ca în rândul istoricilor să poată fi sesizată încă o stare de confuzie în legătură cu caracterul, eficiența și ponderea pe care au deținut-o fortificațiile în cadrul programelor constructive boierești. Un exemplu elocvent în această direcție este dat de noul tratat de istorie a românilor, publicat sub egida Academiei Române, în paginile căruia reședințele boierești sunt discutate exclusiv din perspectiva unei prezumtive destinații defensive, context în care autorii apelează la mai vechile paralelisme funcționale cu

¹⁴ Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, *Curți boierești în Moldova medievală*, în *Magazin istoric*, XVI, 1982, 12, p. 17-19.

¹⁵ Teodor Octavian Gheorghiu, *Arhitectura medievală de apărare din România*, București, 1985, p. 142-143, 147-148, 203-204.

castelele din Europa Occidentală¹⁶. Afirmății asemănătoare pot fi regăsite însă și în alte contribuții publicate recent, așa cum este cazul unui foarte competent studiu, de altfel, privitor la semnificațiile ideologice avute de spațiul aulic în evul mediu românesc¹⁷.

Date fiind aceste realități ale istoriografiei contemporane, devine evidentă, așadar, nevoia de a relua analiza asupra problematicii fortificațiilor boierești din secolele XIV-XVI, cu atât mai mult cu cât, în ultimii ani, cercetările arheologice au reușit să adune o cantitate suficientă de date care să permită o primă evaluare de sinteză.

Înainte de a trece la analiza propriu-zisă a caracterului defensiv al reședințelor nobiliare extra-carpatică, se impune însă a fi făcute două importante precizări metodologice. Prima dintre acestea are în vedere necesitatea includerii în lista obiectivelor discutate a mănăstirilor boierești, care, asemenea celor ctitorite de domnitori¹⁸, serveau adesea drept reședințe temporare sau permanente pentru ctitori și familiile acestora¹⁹. Cea de a doua precizare se leagă de calitatea izvoarelor arheologice existente, precum și de modul în care acestea trebuie utilizate. Având în vedere că izvoarele scrise care să ofere un minim de informație despre eventualele elemente de fortificare de care a dispus una sau alta dintre curțile boierești ale secolelor XIV-XVI lipsesc cu desăvârșire, abordarea problemei trebuie să se bazeze în principal pe investigațiile arheologice sistematice, acestea din urmă constituind singurul instrument cognitiv capabil să conducă la încheieri pertinente. Explicația acestei diferențieri calitative rezidă în faptul că, spre deosebire de cercetările arheologice parțiale și simplele sondaje, care pot să indice cel mult existența unor astfel de amenajări, cercetările arheologice cu caracter sistematic sunt în măsură să ofere arheologului și istoricului, în general, posibilitatea de a constata atât *prezența*, cât și *eventuala absență* a construcțiilor cu caracter defensiv din perimetrul unei curți boierești.

Trecerea în revistă a siturilor care îndeplinesc această din urmă exigență, cât și a izvoarelor scrise care, așa cum vom vedea, pot oferi anumite concluzii de conjunctură, permit, în cele din urmă, sesizarea unei

¹⁶ Vezi Ștefan Ștefănescu, *Economie și societate*, în *Istoria românilor*, redactori responsabili Ștefan Ștefănescu și Camil Mureșanu, secretar Tudor Teoteoi, IV, *De la universalitatea creștină la Europa "patriilor"*, București, 2001, p. 125-126.

¹⁷ Dan Floareș, *Spațiul aulic și ideologie în evul mediu românesc*, în *Arheologia medievală*, IV, 2002, p. 70-71, 73.

¹⁸ Vezi Corina Nicolescu, *Locuințe domnești în cuprinsul mănăstirilor în veacurile XV-XVI*, în *Studii și cercetări de istoria artei*, I, 1954, 3-4, p. 63-82.

¹⁹ Tereza Sinigalia, *Programul civil și rolul comanditarului în arhitectura din Țara Românească din secolul al XVI-lea*, în *Studii și cercetări de istoria artei. Seria Arte plastice*, 40, 1993, p. 14; Anca Brătuleanu, *Curți domnești și boierești în România. Valahia veacurilor al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1997, p. 2.

anumite evoluții a fortificațiilor boierești în cursul secolelor XIV-XVI. În cadrul acesteia pot fi individualizate trei categorii de reședințe: cele lipsite de fortificații, reședințele înzestrate cu fortificații sumare, precum și cele puternic fortificate, fiecare dintre acestea urmând a fi analizată în cele ce urmează.

Reședințe nefortificate

Specificul acestei prime categorii de complexe se conturează odată cu trecerea în revistă a principalelor rezultate obținute de cercetările arheologice sistematice desfășurate în perimetrul reședințelor boierești de la Polata, jud. Gorj²⁰ (fig. 1), Strehaia, jud. Mehedinți²¹, Cernica, jud. Ilfov²² (fig. 2), Netezi, jud. Neamț²³ (fig. 3) și Giulești, jud. Suceava²⁴, în fiecare dintre aceste cazuri putând fi constatată absența completă a amenajărilor defensive de orice tip (șanțuri, valuri de pământ, palisade sau cortine de zid). Dat fiind faptul că, în mod normal, aceste fortificații lasă urme sesizabile din punct de

²⁰ Venera Rădulescu, Gheorghe Calotiu, *Cercetările arheologice de la Polata, jud. Gorj, în Cercetări arheologice*, V, 1982, p. 119-127; iidem, *Cercetările arheologice de la Polata, jud. Gorj, în Cercetări arheologice*, VI, 1983, p. 133-139; Venera Rădulescu, Iulian Cămuș, *O locuință cu pivniță de piatră din sec. XIV-XV la Polata, jud. Gorj, în Cercetări arheologice*, VIII, 1986, p. 101-111; Venera Rădulescu, în *Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1995*, Brăila, 1996, nr. 155; eadem, în *Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992*, Brăila, 1996, nr. 264; eadem, în *Cronica cercetărilor arheologice. 1983-1992*, București, 1997, nr. 74; eadem, *Date arheologice referitoare la așezarea medievală de la Polata, municipiul Tg. Jiu, jud. Gorj, în Cercetări arheologice*, X, 1997, p. 249-255.

²¹ Voica Maria Pușcașu, *Date noi cu privire la evoluția ansamblului de arhitectură de la Strehaia, în Buletinul monumentelor istorice*, XXXIX, 1970, 3, p. 27-36.

²² Gh. Cantacuzino, *Unele probleme istorice privind așezările medievale muntene în lumina cercetărilor arheologice de la Cernica, în Studii și cercetări de istorie veche*, XIV, 1963, 2, p. 361-387; Gh. Cantacuzino, George Trohani, *Cercetările arheologice de la Cernica-mănăstire, în Cercetări arheologice*, IV, 1981, p. 200-239.

²³ Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, Ion Vatamanu, *Cercetările de la Netezi, jud. Neamț, în Cercetări arheologice*, V, 1982, p. 83-93; Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, *Reședința feudală de la Netezi (jud. Neamț), în Studii și cercetări de istorie veche și arheologie*, 36, 1985, 4, p. 297-315.

²⁴ Lia Bătrâna, Octav Monoranu, Adrian Bătrâna, *Cercetările arheologice din cuprinsul reședinței feudale de la Giulești, com. Boroaia, jud. Suceava, în Cercetări arheologice*, VII, 1984, p. 153-163; Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, Ion Vatamanu, Ștefan Scorțanu, *Ansamblul reședinței feudale de la Giulești, jud. Suceava, în Cercetări arheologice*, VI, 1983, p. 79-96; Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, Ion Vatamanu, Ștefan Scorțanu, *Ansamblul reședinței feudale de la Giulești (jud. Suceava), în Materiale și cercetări arheologice*, XVI, București, 1986, p. 245-252.

vedere arheologic, concluzia formulată aici devine una foarte plauzibilă, asupra acestei realități atrăgând atenția chiar unii dintre autorii cercetărilor²⁵.

O mențiune specială trebuie făcută totuși în legătură cu locuința etajată care a funcționat în ultimul sfert al secolului al XIV-lea și la începutul secolului al XV-lea, în cadrul ansamblului reședinței de la Netezi. Clădirea, aflată pe terasa inferioară a pârâului Netezi, prezenta un plan rectangular (13,50 m x 7,10 m, la exterior), fiind compartimentată la nivelul parterului în două încăperi: cea mică (4,90 m x 3,65 m) aflată la vest, iar cea mare (8 m x 4,90 m), dispusă spre răsărit, aceasta din urmă asigurând și comunicarea cu exteriorul. De menționat este și elevația locuinței, realizată în tehnica emplectonului, a cărei grosime ajungea până 0,80 m²⁶.

Clădirea manifestă, așadar, o serie de similitudini constructive în raport cu turnurile-locuință specifice reședințelor fortificate de tipul cetăților-donjon, prezente și pe teritoriul Țărilor Române²⁷, motiv pentru care complexul rezidențial de la Netezi a fost inclus în cadrul acestei din urmă categorii de fortificații²⁸.

O astfel de judecată istorică se dovedește a fi însă greșită din punct de vedere metodologic, întrucât pentru realizarea unei analogii descriptive și explicativ-funcționale pertinente trebuie avut în vedere că termenii comparației reprezintă complexe rezidențiale formate din multiple componente arhitecturale, tocmai juxtapunerea acestora din urmă conferindu-le, în final, un anumit profil funcțional. Simpla asemănare constatată între două componente analizate individual (fie ea și una fundamentală, așa cum este locuința), în condițiile în care se face abstracție de restul ansamblului, nu poate în nici un caz să permită o extrapolare a rosturilor funcționale ale unuia dintre complexe la nivelul celuilalt. Constatarea acestor deficiențe care s-au manifestat anterior în abordarea problemei fac necesară, prin urmare, o reluare a analizei ansamblului rezidențial de la Netezi din perspectiva eventualelor asemănări cu reședințele nobiliare occidentale și clarificarea rosturilor sale funcționale.

²⁵ Vezi Dinu V. Rosetti, *Vestigiile feudale de la Sulsănești (jud. Argeș)*, în *Buletinul monumentelor istorice*, XLI, 1972, 2, p. 36; Lia Bătrâna, Octav Monoranu, Adrian Bătrâna, *Cercetările arheologice din cuprinsul reședinței feudale de la Giulești, com. Boroaia, jud. Suceava*, în *Cercetări arheologice*, VII, 1984, p. 153; Gh. Cantacuzino, *Cetăți medievale din Țara Românească în secolele XIII-XVI*, București, 2001, p. 379.

²⁶ Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, Ion Vatamanu, *Cercetările de la Netezi, jud. Neamț*, în *Cercetări arheologice*, V, 1982, p. 91; Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, *Reședința feudală de la Netezi (jud. Neamț)*, în *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie*, 36, 1985, 4, p. 312-314.

²⁷ Vezi Gh. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 241-242.

²⁸ Ștefan Ștefănescu, *loc. cit.*, p. 126.

În lumea occidentală, turnul-donjon se prezenta ca o construcție unghiulară sau circulară, dezvoltată în special pe axa verticală. Pereții puteau atinge grosimi de 2,5 – 4 m, așa cum este cazul donjoanelor rezidențiale normande, în masa de zidărie fiind prevăzute scări sau culoare de acces. Interiorul era divizat în mai multe nivele tăvănite sau boltite (pentru a se evita riscul incendiilor), care se succedau deasupra unui parter orb, cu rol de pivniță. Intrarea era amplasată de regulă la primul etaj, fie cu acces direct dinspre exterior, fie prin intermediul unui corp-anexă. În acest fel, turnurile erau capabile să opună adversarilor un masiv de zidărie cu pereți verticali și netezi, rezistent în fața artileriei epocii, precum și a tentativelor de incendiere, îndeplinind o sarcină de apărare esențialmente pasivă.

Din punct de vedere defensiv, turnul-donjon a reprezentat fortificația principală a unei reședințe nobiliare de tipul castelului, alături de acesta, în apărarea complexului rezidențial, intervenind însă un întreg set de amenajări defensive. Cele mai timpurii castele constau dintr-un turn din lemn construit în vârful unei movile de pământ, baza acesteia din urmă fiind înconjurată de un șanț adânc de protecție, în vreme ce restul clădirilor complexului se aflau dispuse împrejurul movilei, în interiorul unei incinte delimitată de valuri de pământ și palisade. Începând cu secolul al XII-lea, se generalizează utilizarea zidăriei, atât turnurile din lemn, cât și valurile de pământ fiind înlocuite cu cele din piatră. Tot acum, incintele încep să fie flancate cu turnuri, turele sau cu simple contraforturi. Sub influența arhitecturii bizantine, cu care cruciații intră în contact în Orientul Apropiat, componenta defensivă a reședințelor feudale apusene se transformă radical în secolul al XIII-lea. Acum sunt introduse principii defensive noi, precum cel al dublării incintelor și cel al defensivei active, turnurile-donjon pierzându-și importanța anterioară. În acest sens, semnificativ este faptul că o mare parte a castelelor ridicate în această perioadă renunță la ele, iar în situațiile în care sunt totuși menținute, acestea încetează a mai fi locuințe fortificate, având exclusiv funcții militare²⁹.

²⁹ Pentru aspectele constructive și funcționale ale castelelor de tip donjon din Europa Occidentală și Centrală, vezi A. Hamilton Thompson, *Military Architecture*, în *The Cambridge Medieval History*, IV, *The Victory of Papacy*, Cambridge, 1957, p. 773-784; A. J. Taylor, *Military Architecture*, în *Medieval England*, edited by Austin Lane Poole, I, Oxford Clarendon Press, 1958, p. 98-127; László Gerö, *Château forts de Hongrie*, Gyoma, 1969, p. 5-40; Pierre Héliot, *Les origines du donjon résidentiel et les donjons-palais romans de France et d'Angleterre*, în *Cahier de civilisation médiévale*, XVII, 1974, p. 217-234; Joseph Gies, Frances Gies, *Life in a medieval castle*, New York, 1974, p. 8-32, 57-74; Jaques Gardelles, *Les palais dans l'Europe occidentale chrétienne du Xe au XIIe siècle*, în *Cahier de civilisation médiévale*, XIX, 1976, p. 115-134; Gabriel Fournier, *Le château dans la France médiévale. Essai de sociologie monumentale*, Paris, 1978, p. 65-99; Hansjürgen Brachmann, *Der frühmittelalterliche Befestigungsbau in Mitteleuropa. Untersuchungen zu*

Concluzia care se desprinde din acest scurt excurs este aceea că, în lumea occidentală, turnul-donjon, ca parte componentă a unui castel, reprezintă într-adevăr o locuință fortificată în sine, însă capacitatea sa defensivă este considerată ca insuficientă de către constructori și comanditari, motiv pentru care castelul necesita întotdeauna adoptarea unui program suplimentar de amenajări defensive, locul principal în cadrul acestui program revenind incintei fortificate.

În istoriografia română, s-a ajuns la o încheiere similară privitoare la aspectul și rosturile edificiilor de acest fel, încheiere adaptată în special la realitățile constatate în spațiul Transilvaniei³⁰. Astfel, donjonul este definit drept “o înălțare arhitectonică supraetajată, cu caracteristici militare, destinată unei locuiri restrânse, fără să aibă inițial alte rosturi auxiliare (turn de poartă, de flancare a incintelor, de observație, clopotniță), în jurul căreia gravitează toate celelalte aspecte ale cetății”³¹.

Compararea acestor trăsături ale castelelor-donjon din întreaga Europă cu locuința-turn de la Netezi evidențiază, așadar, prezența unor deosebiri fundamentale. Este de remarcat, în primul rând, grosimea redusă a zidurilor construcției de la Netezi (0,80 m), care este departe de media donjoanelor din Transilvania, cele mai apropiate din punct de vedere geografic, în cazul cărora media grosimii zidurilor este de 2,5 m. De asemenea, nu poate fi neglijat aspectul deosebit de îngrijit al parterului locuinței, amenajat cu dale de piatră pe pat de mortar, fapt de natură să pledeze mai curând pentru o locuire permanentă a parterului locuinței, decât pentru utilizarea acestui spațiu ca depozit sau pivniță. Acestor diferențe legate de caracteristicile constructive li se adăugă absența, constatată arheologic, a îngrăditurii, de orice tip sau material de construcție, adică a principalului element exterior de fortificare a pretinsului donjon. Așadar, atât caracteristicile constructive ale locuinței, cât și lipsa incintei ne conduc la concluzia că ne aflăm mai curând în fața unei reședințe nefortificate, în cazul căreia asemănările constructive și funcționale cu edificiile de tip turn-donjon se rezumă doar la aspectele derivate din necesitățile rezidențiale comune.

În afara argumentului “tăcerii” izvoarelor arheologice, absența fortificațiilor în secolele XIV-XVI este sugerată și de cercetarea izvoarelor

---

seiner Entwicklung und Funktion in germanisch-deutschen Bereich, Berlin, 1993, p. 165-205; Aldo A. Settia, *Motte nell'Italia Settentrionale*, în *Archeologia medievale*, Siena, XXIV, 1997, p. 439-444; idem, “Dongione” e “motta” nei castelli dei secoli XII-XIII, în *Archeologia medievale*, Siena, XXVII, 2000, p. 299-302.

³⁰ Adrian Andrei Rusu, *Donjoane din Transilvania*, în *Acta Musei Napocensis*, XVII, 1980, p. 177-197.

³¹ *Ibidem*, p. 181.

scrise, acestea din urmă reliefând o anumită stare de insecuritate care, pe parcursul perioadei analizate, grevează asupra reședințelor boierești și a stăpânilor acestora.

Cele mai elocvente situații de acest fel sunt cele în care reședințe aparținând unor reprezentanți ai marii boierimi sunt atacate și jefuite de diverși răufăcători. Un prim exemplu care poate fi adus în discuție este cel al jupanului Dragomir Udriște, care, într-o scrisoare adresată autorităților brașovene, către sfârșitul secolului al XV-lea, se plânge că a fost victima unui astfel de incident: “a venit un om rău, un hoț, la casa mea din Bucov și mi-a prădat biserica și mi-a luat tot ce era în biserică”³².

Contemporan cu acest insolit eveniment este și cel căruia i-a căzut victimă, în Moldova, panul Lână Rugină. Acesta primește un uric de întărire, la 3 ianuarie 1459, pentru mai multe sate, gârle, mori și o vamă, întărirea fiind justificată de voievodul Ștefan cel Mare prin aceea că “privilegiul pe care l-au avut pe aceste sate și pe iezere, i l-au furat când niște răufăcători i-au prădat casa, cum ne-au mărturisit aceasta megieșii”³³.

Situații similare pot fi întâlnite și în cursul secolului al XVI-lea, incidența cazurilor din Moldova fiind însă mai mare decât a celor din Țara Românească. Pentru acest din urmă secol, semnificativ ni se pare cazul lui Dragotă, fiul lui Cârstea sulger, în beneficiul căruia Petru Rareș emite un uric de întărire pentru satul Coșești, pentru că “ni s-a jeluț cu mare plângere și cu mare mărturie cu mulți megiași ai săi de primprejur, zicând că atunci, când am călătorit în Țara Ungurească până la Făgăraș, iar niște oameni răufăcători i-au furat atunci casa și privilegiul de danie ce a avut tatăl lui, Cârstea sulger”³⁴.

Un alt caz asemănător este cel al lui Ionașco diac și al mamei sale, Anghelina Țanțăroae, care, la 22 iunie 1598, primesc întărire domnească pentru o ocină cumpărată în satul Cozmești de la Direptate, pentru că “privilegiul ce au avut de la Petru voevod cel Bătrân, acel mai sus scris ispisoc de la acest Petru voevod, li s-a furat din casă cu alte destule lucruri de preț”³⁵.

Această stare de insecuritate este cea care îi determină uneori pe boieri să-și plaseze actele de proprietate în ascunzători sau să le încredințeze rudelor și slugilor. Un astfel de caz, este cel al popii Tomșa, fiul popii Ilie,

³² Ioan Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, București, 1905, p. 296, nr. CCXL.

³³ *Documenta Romaniae Historica, A, II*, volum întocmit de Leon Șimanschi în colaborare cu Georgeta Ignat și Dumitru Agache, București, 1976, p. 116, nr. 81 (în continuare DRH).

³⁴ Mihai Costăchescu, *Știri istorice, într-un uric de la Petru Rareș*, în *Anuarul Școlii Normale “Vasile Lupu”*, Iași, 1926-1927, p. 142.

³⁵ *Documente privind istoria României, A, XVI/4*, p. 231, nr. 283 (în continuare DIR).

care, la 2 iulie 1590, obține întărire domnească pentru o ocină în satul Derzca, întrucât pierduse vechile privilegii: “ace privilegii au arsu și au pieritu, atunci cându s-au aprinsu casa Iurahăi din Derzca, cari au fost în mijloculu satului, fiindu că le dedese la dânsulu, să le ția acele privilegii acolo, de frica tâlharilor”³⁶.

O situație asemănătoare este evocată de un act din 2 martie 1554, prin care Alexandru Lăpușneanul întărește Mariicăi, jupanița vornicului Gavril, satul Otelești, pe Berheci, pentru că privilegiul bunicului său Herman, primit de la Ștefan cel Mare, îl pierduse Gavril fost vornic “când i s-au jefuit la Șipote și alte multe privilegii și ascunzătoarea i s-a jefuit”³⁷.

Un ultim și grăitor episod, extras tot din actele moldovenești, este cel al diacului Ieremia Chiceră. Acesta se prezintă în fața domnului, la 27 ianuarie 1587, pentru a se plânge că își încredințase privilegiul pentru satul Ilișani diacului Gligorie Dracea, care, la rândul său, îl pierduse, fiindu-i furat: “iar sluga noastră Gligorie Dracea diac a mărturisit înaintea noastră (...) și au spus că privilegiul ce l-au avut ei de schimb cu Alexandru voievod pe satul Ilișanii, el l-a pierdut, când i-au jefuit casa și i-au luat multă îmbrăcăminte și argint și bani și i-au ucis atunci o slugă”³⁸.

Pentru cazul Țării Românești, poate fi exemplificată situația jupanului Barbu Colții, despre care un act din 5 martie 1556 spune că: “feciorul Dădulescului, pre nume Stan din Dădulești, el au furat casa Barbului Colții. Deci, Barbul Colții l-au prinsu și au ieșit înaintea Radului voevod Călugărul și au vrut să-l spânzure”³⁹.

Însă cea mai grăitoare dovadă pe care izvoarele scrise o furnizează cu privire la atmosfera de insecuritate ce caracteriza majoritatea reședințelor boierești din cele două țări române este aceea a uciderii, la 8 iulie 1604, a marelui clucer Radu Florescu, în locuința sa din satul Nămăești, de către răufăcători descinși din Transilvania⁴⁰. Despre acest nefericit eveniment, cu rezonanță în epocă, ne relatează chiar și unele izvoare externe, așa cum este cazul unei scrisori adresate de căpitanul Attilio Vimicato comisarului imperial Paul Khrausenegg, în care incidentul este descris astfel: “il Cluciar Rado Florescho essendo fori in casa sua, nel monte, ritirato in sicuro dalle corriere di Tatars, et far fare il raccolto delli suoi vasalli, quattro giorno fanno

³⁶ *DIR, A, XVI/3*, p. 461-462, nr. 565.

³⁷ *DIR, A, XVI/2*, p. 46, nr. 46.

³⁸ *DIR, A, XVI/3*, p. 336, nr. 409.

³⁹ *DRH, B, V*, volum întocmit de Damaschin Mioc și Marieta Adam Chiper, București, 1983, p. 67, nr. 65.

⁴⁰ *DIR, B, XVII/1*, p. 475, nr. 421.

è stato assaltato di notte alla propria casa da assassini, venuti di Transilvania, ammazzato con alcuni di suoi et spogliato”⁴¹.

Deși toate exemplele citate vin să confirme, într-o anumită măsură, concluziile desprinse din analiza materialului arheologic discutat până acum, totuși ele fac referire la cazuri individuale, care, privite sub aspect strict metodologic, pot fi suspectate de reflectare a unor situații excepționale. Problema care se ridică în acest context este aceea de a vedea dacă, în afara acestor informații punctuale oferite de actele interne de cancelarie, există și alte confirmări ale acestei bănuite stări de fapt.

În mod surprinzător, investigarea actelor externe de cancelarie este cea care ne poate oferi răspunsul la această întrebare, două acte de mare valoare pentru cunoașterea relațiilor politice dintre cele trei țări române fiind în măsură să ne ofere suportul informațional căutat. Avem aici în vedere cele două tratate de alianță încheiate de boierii lui Mihai Viteazul, respectiv de domnul Moldovei, Ștefan Răzvan, cu principele ardelean Sigismund Bathory în anul 1595, tratate în care atât negociatorii munteni, cât și cei moldoveni au ținut să insereze clauze aproape identice, menite să prevină și să descurajeze posibilele acte de violență la adresa reședințelor boierești. Potrivit tratatului munteano – ardelean: “qui vero boerorum personas et curias violenter invaserit contra ius et fas poenam capitis incurrat”⁴², în vreme ce exemplarul moldo – ardelean precizează, la rândul său: “qui contra ius et fas boerorum domo set curias violenter invaserit poenam capitis incurrat”⁴³.

Prezența acestor două clauze în actele de politică externă ale celor două state medievale românești nu mai lasă nici o urmă de îndoială cu privire la amploarea fenomenului, rezolvarea și reglementarea acestei probleme fiind una dintre prioritățile boierimii române la sfârșitul secolului al XVI-lea. De remarcat este și claritatea celor două precizări, care nu fac referire la amenințări de natură externă, ci, în mod evident, la cele de factură internă, care încălcau “legea și dreptatea”, adică normele juridice ale dreptului autohton.

⁴¹ Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești. Acte și scrisori*, VII, (1602-1606), București, 1934, p. 208, nr. 188: “clucerul Radu, fiind departe de casa sa, [refugiat] la munte, retras in siguranță la adăpost de raidurile tătarilor si pentru a-i aduna pe vasalii săi, sunt patru zile de când a fost asaltat pe timp de noapte in propria-i casa de către asasini, veniți din Transilvania, [si a fost] omorât împreună cu unii dintre ai săi și jefuit”.

⁴² *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu Hurmuzaki*, III/1, (1576-1599), București, 1880, p. 475, nr. XL: “cine, împotriva legii și a dreptății, ar năvăli cu forța în curțile boierilor va fi pedepsit cu moartea”.

⁴³ *Ibidem*, p. 479, nr. XLII: “cine, împotriva legii și a dreptății, ar năvăli cu forța în casele și curțile boierilor va fi pedepsit cu moartea”.

Coroborarea tuturor acestor elemente ne conduce în mod obligatoriu la încheierea că marea majoritate a reședințelor boierești a fost lipsită de amenajări defensive care să le protejeze măcar în raport cu tipurile de riscuri evidențiate de izvoarele scrise. Concluzia poate părea surprinzătoare la prima vedere, însă acest fenomen nu este specific doar ansamblurilor rezidențiale boierești, el putând fi documentat și în situația unora dintre reședințele domnești. Mărturie în acest sens stă Curtea de la Suceava din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, în cazul căreia cercetările arheologice au evidențiat absența oricăror urme ale unor eventuale fortificații⁴⁴, precum și cea de la Vaslui, pe care cronicarul polon Jan Dlugosz o descrie, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, ca fiind: “nulla arte, aut naturali situ, munitam”⁴⁵. Aceiași constatare se poate face și în privința unora dintre complexele monahale ale epocii⁴⁶, așa cum este cazul mănăstirii Cotmeana, care, în prima fază de funcționare, era protejată doar de o simplă îngrăditură din lemn⁴⁷.

Pe de altă parte, așa cum am arătat cu un alt prilej⁴⁸, izvoarele scrise utilizează pentru desemnarea reședințelor boierești termeni precum *curte*, *curia* și, în special, *дворъ*, termeni care fac referire la existența unor spații îngrădite. Aceiași termeni sunt utilizați și în cazul reședințelor domnești, valența semantică semnalată fiind confirmată, în acest caz, de cercetările arheologice, cele care le descriu ca pe niște complexe rezidențiale închise în interiorul unei îngrădituri de lemn sau de zid⁴⁹. Nici gospodăriile țărănești nu fac excepție, cercetările cu caracter etnografic evidențiind faptul că mai

⁴⁴ Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *Observații asupra stratigrafiei Curții domnești de la Suceava*, în *Suceava. Anuarul Muzeului Județean*, IV, 1977, p. 115, nota 17; *idem*, *Cetatea de scaun și Curtea domnească din Suceava*, București, 1988, p. 138; Ioan Caproșu, *Vechea Catedrală Mitropolitană din Suceava. Biserica Sfântul Ioan cel Nou*, Iași, 1980, p. 10.

⁴⁵ Ioannis Długossî, *Historiae Polonicae liber XIII et ultimus*, Lipsca, 1712, col. 509, *apud* M. Costăchescu, *Arderea Târgului de Floci și a Ialomiței în 1470. Un fapt necunoscut din luptele lui Ștefan cel Mare cu muntenii*, Iași, 1935, p. 134, nota 1: “neîntărită nici de fire, nici de meșteșug”.

⁴⁶ Vezi Gheorghe I. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 239; Dan Floareș, *Fortificațiile Țării Moldovei în secolele XIV-XVII*, Iași, 2005, p. 133.

⁴⁷ Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, *Date noi cu privire la evoluția mănăstirii Cotmeana*, în *Revista muzeelor și monumentelor. Seria Monumente istorice și de artă*, VI, 1975, 1, p. 12; Radu Greceanu, Eugenia Greceanu, *Din nou despre mănăstirea Cotmeana*, în *Revista muzeelor și monumentelor. Seria Monumente istorice și de artă*, VIII, 1977, 2, p. 37.

⁴⁸ Cristian Nicolae Apetrei, *Terminologia reședințelor boierești în documentele din Țara Românească și Moldova în secolele XIV-XVI*, în *Arheologia Moldovei*, XXVII, 2004, p. 198-201, 206-207, 209-210, 212.

⁴⁹ Vezi Gheorghe I. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 210; Mariana Șlapac, *Cețai medievale din Moldova. Mijlocul secolului al XIV-lea – mijlocul secolului al XVI-lea*, Chișinău, 2004, p. 41.

întotdeauna casa și anexele gospodărești ale românului de rând au fost amplasate în interiorul unei curți delimitate de un gard din lemn⁵⁰.

Toate aceste realități ne obligă să acceptăm ideea că, la rândul său, reședința boierească trebuie să fi avut o structură asemănătoare, în cadrul căreia complexul de clădiri format din locuință și anexe utilitar-gospodărești era comasat în interiorul unei îngrădituri.

Sugestii în această direcție pot fi găsite și în documentele emise de cancelariile celor două țări române, cele mai multe acte de acest fel făcând aluzie la prezența îngrăditurilor sau a gardurilor din jurul caselor boierimii mărunte, de țară. Un astfel de document, purtând data de 18 noiembrie 1590, ne înfățișează gospodăria unui oarecare Vișan, fiul Radei, din satul Boleasca, ca fiind compusă din: “o casă și niște sâsâiace și garduri de la casă și niște paie și o râșniță”⁵¹. Asemănător ca informație este un act din 3 mai 1594, care menționează ocina cumpărată în Voinigești, de Oancea din Râmnic, pentru 1000 de aspri, ocină care era formată dintr-o “casă în sat cu tot locul ei împrejur, cât s-a îngrădit”⁵².

Mult mai sugestiv prin gradul mare de generalitate pe care îl evocă, este un document din 18 noiembrie 1587, prin care domnul Mihnea Turcitul întărește marelui sluger Calotă și logofătului Gherghe ocinile celor care, cu câțiva ani în urmă, îl jefuiseră pe marele ban Dobromir, în timp ce acesta, împreună cu jupanița Vilae, încercau să se refugieze peste munți, în Transilvania. Documentul menționează nu mai puțin de 23 de sate, ale căror locuitori au participat la acest episod, domnul având de ales între a-i executa pe vinovați și a le confisca ocinile. Interesant pentru problema aflată în discuție este locul unde se desfășurau astfel de execuții, actul arătând că: “domnia mea am vrut și am stat să-i pun în țepă înaintea *porților caselor lor*, sau să plătească această avere”⁵³.

Cercetate cu atenție, izvoarele scrise și, în mod special, documentele interne de cancelarie ne oferă informații asemănătoare și în legătură cu reședințele marilor boieri. Astfel, un act din 28 martie 1579, prin care Dumitru mare clucer și jupanița Caplea primesc întărire pentru gospodăria

⁵⁰ Paul Petrescu, *Arhitectura*, în *Arta populară românească*, redactori responsabili Florea Bobu Florescu și Paul Petrescu, București, 1969, p. 163-164; Valer Butură, *Etnografia poporului român. Cultura materială*, Cluj Napoca, 1978, p. 46, 69-78; Grigore Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, București, 1982, p. 65. Singura excepție o constituie satele de tip risipit din Munții Apuseni, unde a fost semnalată și prezența unor gospodării fără garduri exterioare, vezi Valer Butură, *op. cit.*, p. 69.

⁵¹ *DIR, B, XVI/5*, p. 476-477, nr. 493.

⁵² *DRH, B, XI*, volum întocmit de Damaschin Mioc, Ștefan Ștefănescu, Marieta Adam, Constantin Bălan, Maria Bălan, Sașa Caracaș, Ruxandra Cămărășescu, Olimpia Diaconescu și Coralia Fotino, București, 1975, p. 64, nr. 47.

⁵³ *DIR, B, XVI/5*, p.

lui Păcală din Cepturile, precizează că locul de casă cumpărat cuprindea, pe lângă spațiile rezervate locuinței, ariei și grădinii, “și toate gardurile în jur”⁵⁴. O împrejmuire similară a avut probabil și reședința pivnicerului Trifan din București, ale cărei garduri sunt de asemenea prezente, alături de casă, pivniță, prăvălii și cămări, în actul de vânzare al reședinței⁵⁵. Tot în această categorie trebuie inclusă și reședința din București a logofătului Sibiiu din Mușătești, cumpărată “cu casă cu curte și cu garduri” pentru 15000 de aspri de la Grama zugravul⁵⁶. Un alt caz este cel al jupanului Gherghe Lamia, care cumpără la 15 februarie 1590: “prăvălie cu curte și cu grajd și cu poartă la curte să intre cu carul”⁵⁷. Un ultim exemplu este legat tot de orașul București, unde Vlad mare pârcălab cumpără de la Rada, fiica marelui portar Stepan, un loc de casă pentru 1600 de aspri. Actul de întărire, emis de conducerea orașului la 26 mai 1577, precizează că pe locul respectiv pârcălabul a ridicat o curte, iar “cheltuiala pe care a cheltuit-o el pe casa care a făcut-o și pe curtea din jurul casei și din toate cheltuielile fac aspri 8045”⁵⁸.

Deși în cazul Moldovei actele interne de cancelarie nu conțin informații similare, totuși este greu de crezut că reședințele boierimii moldovene se puteau diferenția prea mult de cele ale elitei muntene. Justețea acestui raționament pare a fi susținută și de o informație consemnată în letopisețul lui Miron Costin, care se referă la o realitate a primilor ani ai secolului al XVII-lea, care însă poate fi extrapolată și la nivelul deceniilor anterioare. Concret, este vorba despre menționarea uneia dintre consecințele directe ale luptei de la Cornul lui Sas, din anul 1612, în urma căreia Ștefan Tomșa îi execută pe câțiva dintre boierii hicleni, între aceștia figurând Bărboi vornicul și un fiu al acestuia: “decu pre Bărboiu cel bătrân îndată l-au înțepatu în laturea târgului, iar pre feciorul lui au trimis de l-au spândzuratu în *poarta casei* tătâne-său”⁵⁹. Așadar, ne aflăm în fața aceleiași practici pe care am întâlnit-o în Muntenia secolului al XVI-lea, prezența porților în fața cărora se puneau în aplicare sentințele domnești de acest gen fiind legată în mod firesc de existența unor garduri sau îngrădituri care delimitau spațiul curții boierești.

Cât privește structura concretă a acestor “garduri” sau “îngrădituri”, atât absența urmelor arheologice, cât și modul în care izvoarele scrise

⁵⁴ DRH, B,VIII, volum de întocmit de Damaschin Mioc și Ioana Constantinescu, București, 1996, p. 294, nr. 186.

⁵⁵ DIR, B, XVI/5, p. 411, nr. 425.

⁵⁶ DIR, B, XVI/6, p. 65, nr. 74.

⁵⁷ DIR, B, XVI/5, p. 431, nr. 448.

⁵⁸ DRH, B,VIII, p. 121, nr. 73.

⁵⁹ Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron vodă încoace*, în *Opere*, ed. critică cu un studiu introductiv, note comentarii, variante, indice și glosar de P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 62.

reflectă mentalitățile și comportamentele boierimii din secolele XIV-XVI, ne îndeamnă să dăm în continuare credit opiniei exprimate de unii dintre istoricii care au analizat acest subiect⁶⁰, potrivit căreia, în marea lor majoritate, reședințele perioadei au beneficiat de împrejmuiri ușoare din lemn.

Reședințe cu fortificații sumare

Cercetările arheologice au evidențiat însă și existența unei categorii de reședințe boierești în cazul cărora îngrăditurile erau ridicate din zidărie, incintele astfel obținute având consistența unor fortificații ușoare. Acest gen de împrejmuire reprezenta fără îndoială o protecție mult mai eficientă decât aceea din lemn, cu atât mai mult cu cât, în unele cazuri, intrarea în incintă se făcea prin intermediul unui turn care deservea biserica reședinței în calitate de clopotniță, același turn permițând simultan și supravegherea împrejurimilor. În această categorie de ansambluri arhitectonice se încadrează reședințele boierești de la Stroiești, jud. Iași, Horodniceni, jud. Suceava, Cătălui, jud. Călărași, Vădeni - Târgu Jiu, jud. Gorj, precum și reședința mitropolitului Țării Românești din Târgoviște.

În Moldova, cel mai vechi exemplu de acest fel este curtea de la Stroiești aparținând probabil boierilor Tăbuci și succesorilor acestora (boierii din familiile Stârcea și Stroici), pe care sondajele arheologice întreprinse în urmă cu aproape un deceniu o plasează în ultimii ani ai secolului al XV-lea⁶¹. Complexul de clădiri al reședinței a fost închis inițial într-o incintă de zid (cca. 52 m x 30 m), în interiorul căreia accesul se făcea prin intermediul unui turn clopotniță ridicat din zidărie de piatră. Turnul, păstrat până astăzi, are un plan rectangular și se dezvoltă pe două nivele: la parter se află un gang boltit în plin cintru, iar la etaj se găsește camera clopotelor, deschisă către exterior prin intermediul a patru ferestre⁶².

O situație întrucâtva asemănătoare pare a fi fost și cea de la Horodniceni, satul de reședință al marelui logofăt Mateiaș⁶³. Aici, în apropierea binecunoscutei sale ctitorii, au fost identificate câteva fragmente

⁶⁰ Emil Lăzărescu, *Arhitectura*, în *Istoria artelor plastice în România*, redactor responsabil George Oprescu, I, București, 1968, p. 148; Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 245; Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, *Curți boierești în Moldova medievală*, în *Magazin istoric*, XVI, 12, 1982, p. 17; Teodor Octavian Gheorghiu, *op. cit.*, p. 203-204.

⁶¹ Voica Maria Pușcașu, Elena Gherman, *Cercetările arheologice efectuate la biserica "Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril"*, sat Stroiești, com. Todirești, jud. Iași, în *Cercetări istorice*, serie nouă, XVI, 1997, p. 25-26.

⁶² *Ibidem*, p. 16-17, 25.

⁶³ Maria Magdalena Székely, *Marii logofeți ai Moldovei lui Petru Rareș, II*, în *Studii și materiale de istorie medie*, XIV, 1996, p. 67.

provenind de la un zid de cărămidă și piatră, pe care unii cercetători îl consideră a fi zidul de incintă care îngloba întregul ansamblu al reședinței⁶⁴.

În situația Țării Românești, cel mai vechi caz cunoscut este complexul reședinței mitropolitului din Târgoviște (fig. 4), a cărui construcție se plasează probabil în timpul domniei voievodului Radu cel Mare. De această dată, incinta este una de dimensiuni mari (70 m x 88 m), scopul evident fiind acela de a oferi suficient spațiu pentru procesiunile și diversele activități specifice acestui tip de ansamblu. Pe latura de vest, incinta a fost prevăzută cu un turn de poartă, aproximativ pătrat (9,20 m x 9,00 m), ale cărui ziduri groase de 1,50 m suportau și presiunile laterale create de bolta gangului de acces⁶⁵.

În aceeași serie de reședințe se integrează și mănăstirea Cătălui, ctitorie a marelui spătar Stan din Corbi și a soției sale, Caplea⁶⁶. Cercetările arheologice efectuate aici au evidențiat faptul că, în prima etapă de funcționare a complexului, locuința boierească și biserica au fost protejate de un zid de incintă construit din blocuri masive de piatră, alternate cu rânduri rare de cărămidă (fig. 5). Contemporaneitatea acestor componente ale reședinței este dovedită atât de tehnica comună de construcție, cât și de soluția practică adoptată pentru ridicarea locuinței, în cadrul căreia un segment al zidului de incintă a fost integrat în structura de rezistență a edificiului. În această primă fază evolutivă, corespunzătoare celei de-a doua jumătăți a secolului al XVI-lea, intrarea se făcea printr-o poartă amenajată în colțul sud-vestic al incintei, pentru ca în secolul următor aceasta să fie înlocuită cu un turn clopotniță⁶⁷.

În fine, un ultim exemplu din această categorie este reprezentat de curtea din satul Vădeni (lângă Târgu Jiu), edificată de Barbu clucerul la sfârșitul secolului al XVI-lea. Sondajele arheologice practicate în vecinătatea locuinței boierești au condus și aici la descoperirea fundațiilor aparținând unui zid de incintă. Acesta avea lățimea de 0,70 m și a fost ridicat în tehnica zidăriei de piatră cu casete de cărămidă, specifică secolului al XVI-lea. Incinta obținută ocupa o suprafață de cca. 20 m x 30 m (fig. 6), în interiorul său fiind înglobate toate clădirile reședinței. În cadrul ansamblului, locuința

⁶⁴ Eadem, *Sfetnicii lui Petru Rareș. Studiu prosopografic*, Iași, 2002, p. 118.

⁶⁵ Petru Diaconescu, Gabriel Mihăescu, *Complexul monumental al Mitropoliei din Târgoviște. Rezultatul cercetărilor arheologice*, în *Revista muzeelor și monumentelor. Seria Monumente istorice și de artă*, XIX, 1988, 2, p. 62-63, pl. I.

⁶⁶ Despre ctitori, vezi Gh. Cantacuzino, C. Bălan, *Date noi pe marginea cercetărilor istorico-arheologice de la mănăstirea Cătălui*, în *Revista muzeelor*, V, 1968, 6, p. 547-548; Răzvan Theodorescu, *Un monument uitat din Muntenia Medievală: Cătăliul*, în *Studii și cercetări de istoria artei. Seria Arte plastice*, 15, 1968, 2, p. 214-216.

⁶⁷ Gheorghe Cantacuzino, George Trohani, *Săpăturile arheologice de la Cătălui-Căscioarele, jud. Ilfov*, în *Cercetări arheologice*, III, 1979, p. 297, fig. 2a.

avea o poziție centrală, latura sa vestică continuându-se cu câte un zid orientat spre nord, respectiv spre sud, menirea acestora din urmă fiind aceea de a secționa incinta în două curți separate: una fiind probabil rezervată paraclisului, iar cea de-a doua, anexelor gospodărești⁶⁸.

Tipul de curte ilustrat prin exemplele de la Stroiști, Horodniceni, Târgoviște, Cătălui și Vădeni – Târgu Jiu își găsește analogii foarte apropiate în cadrul complexelor rezidențiale domnești, reședințele de la Curtea de Argeș⁶⁹ și Târgșor⁷⁰, în cazul Țării Românești, precum și cea de la Piatra Neamț⁷¹, în cel al Moldovei, fiind de asemenea închise în spatele unor ziduri de incintă, fortificate cel mult prin intermediul unui turn de intrare.

Reședințe puternic fortificate

Sfârșitul secolului al XVI-lea a adus cu sine apariția primelor reședințe boierești fortificate în sens propriu, programele constructive adoptate conferindu-le unora dintre acestea aspectul unor adevărate cetăți. În stadiul actual al informațiilor furnizate de izvoarele existente, sunt cunoscute doar două astfel de complexe, cele de la Bradu, jud. Buzău și Comana, jud. Giurgiu, care, probabil că nu în mod întâmplător, au sfârșit prin a funcționa ca mănăstiri.

Curtea de la Bradu (fig. 7) a fost alcătuită inițial dintr-o locuință de zid cu pivniță, o biserică de curte dreptunghiulară și o incintă de piatră, întregul ansamblu venind să înlocuiască o mai veche reședință boierească cu clădiri din lemn⁷². Complexul a fost datat pe cale arheologică la începutul deceniului opt la secolului al XVI-lea, ridicarea acestuia datorându-se inițiativei marelui vistier Mihnea din Bădeni sau urmașilor săi direcți⁷³. La scurt timp după terminarea lucrărilor de construcție însă, reședința boierească a fost transformată în mănăstire, clădirilor deja existente adăugându-li-se, la începutul secolului al XVII-lea, unele componente

⁶⁸ Adrian Corvătescu, *Casa Brăiloiu din Vădeni. Cercetări de arhitectură*, în *Revista muzeelor și monumentelor. Seria Monumente istorice și de artă*, XIII, 1982, 1, p. 48-49, fig. 1.

⁶⁹ Nicolae Constantinescu, *Curtea de Argeș (1200-1400). Asupra începuturilor Țării Românești*, București, 1984, p. 34-35, fig. 4.

⁷⁰ Idem, *Note arheologice și istorice asupra curții feudale de la Târgșor (secolele XV-XVII)*, în *Studii și cercetări de istorie veche*, 20, 1969, 1, p. 92-94.

⁷¹ L. Șimanschi, *Curtea și biserica domnească din Piatra Neamț*, București, 1969, p. 14.

⁷² Ion Chicideanu, *O așezare din secolele XIV-XV la Bradu, jud. Buzău*, în *Cercetări arheologice*, III, 1979, p. 430.

⁷³ Despre acest dregător și descendenții săi, vezi George D. Florescu, *Divanele domnești din Țara Românească*, I, (1389-1495), București, 1943, p. 333-334; Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV-XVII*, București, 1971, p. 71.

specifice complexelor monahale⁷⁴. Noua funcționalitate este reflectată și de izvoarele scrise ale perioadei, un document intern de cancelarie din 15 ianuarie 1600 menționând pe un oarecare “Dragomir de la mănăstire de la Brad”⁷⁵.

Curtea boierească prezenta o incintă de plan trapezoidal neregulat, cu ziduri groase de 1,10 m, care închidea între laturile sale locuința boierească și paraclisul curții. Zidurile, din piatră de râu legată cu mortar, erau amenajate cu drum de strajă, fiind prevăzute, din loc în loc, cu guri de tragere. Intrarea în incintă era protejată de un turn de poartă, cu baza pătrată, în vreme ce extremitățile laturilor incintei erau apărate de patru turnuri cilindrice⁷⁶.

Cel de-al doilea exemplu de reședință boierească puternic fortificată îl constituie ansamblul de monumente de la Comana (fig. 8), ridicat în anul 1588 de viitorul domn Radu Șerban, în perioada în care ocupa dregătoria de paharnic al II-lea⁷⁷. O incintă de zid, flancată pe toate laturile de chilii, clădiri cu destinație gospodărească și o clădire cu rosturi rezidențiale închideau, în centru, un lăcaș de cult de plan treflat, alcătuind astfel un complex cu specific monahal. Asemenea ctitoriilor domnești, mănăstirea a servit foarte probabil drept reședință pentru familia ctitorului, această din urmă menire fiind asigurată de impozanta clădire civilă (27 m x 8,6 m) adosată zidului de nord al curtinei.

Zidul de incintă, având grosimea cuprinsă între 1,5 m și 2,5 m, a fost construit, de această dată, din cărămidă legată cu mortar, însă descria același plan trapezoidal neregulat, menit să înglobeze în totalitate construcțiile laice și eclesiastice. Curtina era întărită la colțuri cu turnuri poligonale, prevăzute cu guri de tragere, accesul în incintă fiind protejat de un turn masiv, care a îndeplinit simultan și funcția de clopotniță⁷⁸.

Fortificațiile adoptate de programele constructive de la Bradu și Comana nu sunt singulare în spațiul românesc, cele două complexe boierești venind să se adauge unei serii de ctitorii domnești al cărei prototip s-a definitivat în spațiul extracarpatic la cumpăna secolelor XV-XVI, probabil

⁷⁴ Constanța Modoran, Ion Chicideanu, *Cercetări și rezultate la mănăstirea Bradu*, în *Biserica Ortodoxă Română*, XCV, 1976, 9-12, p. 999-1000.

⁷⁵ *DRH*, B, XI, p. 510, nr. 362.

⁷⁶ Ion, Chicideanu, Constanța Modoran, *Mănăstirea Bradu. Scurt istoric și cercetări arheologice*, în *Spiritualitate și istorie la Întorsura Carpaților*, sub îngrijirea dr. Antonie Plămădeală, II, București, 1983, p. 198-199, pl. V.

⁷⁷ Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 94-95.

⁷⁸ Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, *Evoluția ansamblului fostei mănăstiri Comana în lumina cercetărilor arheologice*, în *Revista muzeelor și monumentelor. Seria Monumente istorice și de artă*, V, 1974, 1, p. 22, pl. 1.

sub influență transilvăneană⁷⁹. Sunt de amintit, în special, mănăstirea lui Vintilă Vodă de la Menedic, în Țara Românească, precum și exemplele moldovenești reprezentate de mănăstirile Putna, Moldovița, Probota, Slatina și Sucevița, toate prezentând aceleași caracteristici defensive: incintă poligonală de zid flancată de turnuri de colț, cilindrice sau rectangulare, cărora li se adaugă, pe una dintre laturi, turnul de poartă⁸⁰. Tot aici trebuie remarcat și specificul funcțional unic pe care toate aceste ansambluri l-au avut, ceea ce pare să constituie indicatorul unui fenomen constructiv cu cauze comune. Cel mai probabil este vorba despre interdicția de a construi fortificații, aplicată Țărilor Române de către Imperiul Otoman, interdicție eludată atât de domnitori, cât și de boieri, prin așa numitul “procedeu al cetății camuflate în mănăstire”⁸¹.

Încercând să ne apropiem de formularea unei concluzii în această problemă, se impune a fi făcută precizarea că, din perspectivă metodologică, existența unor complexe rezidențiale boierești puternic fortificate în cea de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea nu poate să constituie un argument pentru generalizarea acestora la nivelul întregii perioade de timp analizate.

Argumentul decisiv, după părerea noastră, este dat de constatarea că acest ultim tip de complexe fortificate nu coboară sub limita cronologică a finalului secolului al XV-lea nici măcar în domeniul activității constructive a domniei. De altfel, nici primele curți boierești cu fortificații sumare, cele care, din punct de vedere genetic, sunt precursori ale complexelor de tip Bradu sau Comana, nu sunt mai vechi decât sfârșitul secolului al XV-lea. Pe de altă parte, nu trebuie pierdut din vedere faptul că de-a lungul întregului interval de timp cuprins între secolele XIV-XVI funcționează case și curți boierești fără fortificații, așa cum am văzut că o dovedesc atât cercetările arheologice sistematice, cât și izvoarele scrise.

În consecință, perioada analizată prezintă, din perspectivă evolutivă, o primă etapă a secolelor XIV-XV caracterizată de absența fortificațiilor, urmată de o a doua, cuprinzând sfârșitul secolului al XV-lea și întregul secol al XVI-lea, în care cele două tipuri de programe constructive coexistă, ponderea majoritară fiind deținută însă de aceleași complexe rezidențiale nefortificate.

⁷⁹ Vezi Teodor Octavian Gheorghiu, *op. cit.*, p. 152.

⁸⁰ Virgil Drăghiceanu, *Mănăstirea Vintilă-Vodă (Buzău). Săpături la prima fundație*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, XXIV, 1933, p. 170; Vasile Drăguț, *Arta românească. Preistorie, Antichitate, Ev Mediu, Renaștere, Baroc*, București, 1982, p. 217-218; Gheorghe I. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 240; Mariana Șlapac, *op. cit.*, p. 41-42.

⁸¹ Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *Iașii vechilor zidiri. Până la 1821*, Iași, 1974, p. 233; Dan Floareș, *op. cit.*, p. 133.

Utilizarea în paralel a celor două programe constructive, fortificate și nefortificate, în edificarea ansamblurilor rezidențiale boierești pe parcursul secolului al XVI-lea este confirmată și de cercetările similare cu privire la realitățile arhitectonice ale secolului următor⁸², împrejurare care îndreptățește concluzia existenței unei firești relații de continuitate între cele două perioade istorice.

O ultimă precizare trebuie făcută în legătură cu eficacitatea fortificațiilor de care dispuneau reședințele boierești din secolele XV-XVI. Raportarea capacității defensive a acestora la progresele tehnologice pe care le înregistrează arta militară în perioada corespunzătoare, scoate în evidență prezența unei eficiențe limitate, rolul acestor fortificații vizând, în principal, apărarea împotriva primejdiilor locale și mai puțin asigurarea unor puncte strategice de sprijin pentru acțiunile militare mai importante⁸³.

Apariția târzie a reședințelor boierești fortificate în Țările Române poate fi pusă pe seama acțiunii convergente a mai multor factori. La nivelul celor de maximă generalitate, trebuie remarcate schimbările intervenite în statutul juridic-internațional al celor două țări⁸⁴, precum și transformările politice, economice și sociale pe care acestea le traversează în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Stingerea vechilor dinastii domnești,

⁸² Rada Teodoru, *Curți întărite târzii*, în *Studii și cercetări de istoria artei*, X, 1963, 2, p. 335, cu exemple atât din Țara Românească, cât și din Moldova. Vezi însă Anca Brătuleanu, *op. cit.*, p. 11-12, care nu împărtășește acest punct de vedere, afirmând că: "chiar și atunci când nu are prevăzute elemente de fortificare, zidul de incintă este nelipsit din alcătuirea curților și mănăstirilor". Analiza punctuală a obiectivelor a determinat-o însă pe această din urmă cercetătoare să recunoască, în unele situații, absența oricăror urme ale zidurilor de incintă, așa cum sunt cazurile reședințelor cantacuzinești de la București (viitoarea casă Dudescu), Filipeștii de Târg, jud. Prahova sau Măgureni, jud. Prahova (vezi *ibidem*, p. 39-41).

⁸³ Gheorghe I. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 267. O concluzie similară, bazată însă numai pe studierea izvoarelor scrise, a fost formulată încă de Henri H. Stahl (*Controverse de istorie socială românească*, București, 1969, p. 84, nota 28), care afirma că «sensul acestor "fortificații" este însă cel al apărării locale față de atacurile țăranilor în vremuri de răscălare, împotriva raziilor prădalnice ale oștilor străine și desigur ca apărare împotriva tâlharilor mărunți și izolați». Vezi și Dan Floareș, *op. cit.*, p. 130-131, care atrage atenția asupra decalajului tehnic care se instalează în secolele XVI-XVII, prin dezvoltarea continuă a sistemelor de fortificații din Europa apuseană, pe de o parte, și stagnarea care marchează activitatea constructivă din Moldova, pe de altă parte.

⁸⁴ Vezi Mihai Maxim, *Regimul economic al dominației otomane în Moldova și Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în *Revista de istorie*, 32, 1979, 9, p. 1731-1735; idem, *Țările Române și Înalta Poartă. Cadrul juridic al relațiilor româno-otomane în evul mediu*, București, 1993, p. 240-246; Tahsin Gemil, *Românii și otomanii în secolele XIV-XVI*, București, 1991, p. 36-46; Viorel Panaite, *Pace, război și comerț în Islam. Țările Române și dreptul otoman al popoarelor (secolele XV-XVII)*, București, 1997, p. 406, 410-421.

amestecul tot mai agresiv al Imperiului Otoman în viața politică de la nordul Dunării, precum și consecința directă a acestui amestec, respectiv creșterea gradului de dependență a domnilor români față de puterea suzerană, constituie tot atâția factori de presiune asupra instituției domniei, care au condus la diminuarea semnificativă a prestigiului și a autorității acesteia⁸⁵.

Beneficiară, pe plan intern, a acestei evoluții a fost boierimea și, în special, pătura sa superioară, marea boierime, cea care înregistrează o creștere progresivă a puterii politice și economice. O dovedește activitatea intensă a diverselor partide boierești, care își dispută pretenții hegemonice, întronând sau detronând domni mai mult sau mai puțin legitimi, astfel încât, pe bună dreptate, perioada de la jumătatea secolului al XVI-lea a fost calificată drept o “stăpânire a boierilor”⁸⁶.

În mod firesc, preeminența politică a mării boierimi a fost dublată și de o creștere semnificativă a potențialului său economic. Panta ascendentă pe care încep să se înscrie averile marilor familii boierești își are, fără îndoială, mai multe explicații.

De o parte se află valorificarea oportunităților de achiziționare rapidă și, probabil, în condiții financiare avantajoase, a unor noi sate și moșii. Acestea își fac apariția, în special, ca urmare a fenomenului de pauperizare rapidă a boierimii mici și mijlocii, sub povara tot mai apăsătoare a fiscalității, cea care, la rândul ei, înregistrează cote fără precedent cauzate de pretențiile financiare otomane⁸⁷.

Totuși, privind cu atenție la perioada anterioară, se poate constata că marile domenii boierești nu constituie o noutate pentru economia autohtonă,

⁸⁵ Vezi Gheorghe I. Brătianu, *Sfatul Domnesc și Adunarea Stărilor în Principatele Române*, București, 1995, p. 71-74, 133-149.

⁸⁶ N. Iorga, *Istoria românilor*, ediția a II-a, V, *Vitejii*, volum îngrijit de Constantin Rezahevici, București, 1998, p. VII. Pentru o privire de sinteză asupra acestor realități, vezi Paul Cernovodeanu, *Clanuri, familii, autorități, puteri (Țara Românească, secolele XV-XVII)*, în *Arhiva genealogică*, I (VI), 1994, nr. 1-2, p. 79-84.

⁸⁷ Pentru legătura dintre instaurarea regimului de suzeranitate otomană, creșterea cuantumului dărilor către domnie și apariția fenomenului de rumânizare a stăpânilor mărunți de ocini, vezi A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ediția a IV-a, IV, text stabilit, note, comentarii, prefață, indice, ilustrație și glosar de Nicolae Stoicescu și Maria Simionescu, București, 1988, p. 404-411; N. Iorga, *Constatări istorice cu privire la viața agrară a românilor*, București, 1908, p. 24-32; I. C. Filitti, *Proprietatea solului în Principatele Române până la 1864*, în idem, *Opere alese*, cuvânt înainte, text stabilit, bibliografie, tabel cronologic și note de Georgeta Penelea, București, 1985, p. 278-286; Damaschin Mioc, *Despre cuantumul birului pe gospodăria țărănească în Țara Românească în secolul al XVI-lea*, în *Studii și materiale de istorie medie*, V, 1962, p. 167-171. Pentru situația similară din Moldova, vezi I. Caproșu, *Rolul capitalului cămătăresc în aservirea micii proprietăți din Moldova (până la începutul regimului fanariot)*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Iași*, VII, 1970, p. 108-136.

întrucât ne sunt cunoscute cazuri similare mai vechi cu cel puțin un secol⁸⁸, iar existența unor astfel de stăpâniri întinse pe parcursul secolului al XV-lea nu pare să fi avut efecte consistente la nivelul fenomenului constructiv analizat aici. În schimb îl putem constata pe parcursul secolului următor, mai precis în a doua jumătate a acestuia.

Așadar, secolul al XVI-lea a beneficiat de prezența unui factor care a influențat decisiv randamentul marilor domenii boierești, furnizându-le stăpânilor acestora un surplus de venituri, care, cel puțin în parte, trebuie căutat în cheltuielile prilejuite de ridicarea unor complexe rezidențiale fortificate. Foarte probabil, acest factor este reprezentat de implicarea crescândă a boierimii în comerțul internațional⁸⁹, cel care, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, intră, se pare, într-o conjunctură economică deosebit de favorabilă⁹⁰. Mai departe, este de crezut că veniturile mari realizate au stimulat, în mod implicit, creșterea interesului pentru extinderea domeniilor funciare, ceea ce pare a descrie o adevărată spirală investițional-productivă în care se afla angrenată marea boierime autohtonă.

Se conturează astfel concluzia că apariția, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, a primelor complexe rezidențiale boierești înzestrate cu fortificații s-a petrecut într-o conjunctură internă complexă. Pe fondul acesteia, au acționat în mod decisiv doi importanți factori de natură economică: coagularea domeniilor de mari dimensiuni⁹¹ și câștigurile bănești substanțiale, obținute în urma exploatării lor, factori care au avut meritul de a fi pus la dispoziția comanditarilor forța de muncă și mijloacele financiare necesare punerii în practică a unor astfel de programe constructive.

⁸⁸ Putem menționa aici două domenii care datează încă din prima jumătate a secolului al XV-lea: cel al Craioveștilor, în Țara Românească [vezi Ion Donat, *Domeniul domnesc în Țara Românească (sec. XIV-XVI)*, ed. îngrijită de Gheorghe Lazăr, București, 1996, p. 153-190], respectiv cel lui Oană vornic de Suceava, în Moldova (Mihai Costăchescu, *Neamul lui Oană, dvornic de Suceava și satele lui*, în *Cercetări istorice*, V-VII, 1929-1931, p. 41-79).

⁸⁹ P. P. Panaitescu, *Dreptul de strămutare al țăranilor în Țările Române (până la mijlocul secolului al XVII-lea)*, în *Studii și materiale de istorie medie*, I, 1956, p. 81.

⁹⁰ Vezi Bogdan Murgescu, *Impactul conjuncturii europene asupra comerțului românesc în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, I, în *Revista de istorie*, 41, 1988, 5, p. 517, care vorbește despre apariția, în secolul al XVI-lea, a unui "boom" pe piața europeană a vitelor, cauzat de sporul demografic înregistrat în Europa creștină și în Imperiul Otoman, situație care a determinat creșteri spectaculoase la nivelul cererii și al prețurilor. Acest comerț a cunoscut înflorire maximă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, iar Țările Române au profitat din plin de această oportunitate, beneficiarii săi fiind mai ales domnia și marea boierime (*ibidem*, p. 517-518).

⁹¹ Vezi Ion Donat, *op. cit.*, p. 192-241, cu cazul domeniului lui Mihai Viteazul; Constantin Rezachevici, *Domeniul boieresc al lui Radu Șerban*, în *Studii*, 23, 1970, 3, p. 469-491, cu cel al lui Radu Șerban.

Concluzii

În istoriografia reședințelor nobiliare autohtone, discuțiile pe marginea fortificațiilor cu care acestea au fost înzestrate au ocupat mult timp un loc central, postularea caracterului defensiv pe care aceste complexe l-ar fi avut constituind un argument puternic pentru justificarea, mai departe, a unor teorii fără corespondent în realitatea istorică. Rezultatele obținute de arheologia medievală în ultimele decenii, confruntate cu ceea ce ne oferă sursele scrise ca informație despre această problemă, ne furnizează astăzi un suport argumentativ solid pentru formularea unei concluzii aflate la antipodul mai sus menționatului postulat istoriografic. În consecință, se poate afirma astăzi că absența fortificațiilor din jurul curților boierilor români din secolele XIV-XVI constituie o regulă, în vreme ce reședințele fortificate ilustrează doar prezența unor excepții.

În marea majoritate a cazurilor, principalele clădiri aflate în componența complexului rezidențial se aflau concentrate în interiorul unor incinte delimitate prin garduri din lemn, motiv pentru care nu au lăsat urme arheologice semnificative. Această realitate a fost conservată, în schimb, la nivelul lexicului medieval, termenii prin intermediul cărora reședințele boierești sunt indicate în actele cancelariilor celor două țări române fiind adesea întrebuițați cu sensul de “îngrăditură”.

Începând cu sfârșitul secolului al XV-lea, în mediul rezidențial boieresc poate fi constatată prezența primelor cazuri în care îngrăditurile din lemn sunt înlocuite cu ziduri de incintă, acestea fiind uneori fortificate ușor, prin intermediul unui turn de intrare. Programul constructiv își află originile în complexele monahale ridicate de domnie în aceeași perioadă, fapt de natură să pledeze în favoarea concluziei că astfel de complexe rezidențiale nu sunt mai vechi decât sfârșitul secolului al XV-lea.

Despre existența unor reședințe boierești fortificate în adevăratul sens al cuvântului, se poate vorbi numai începând cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cercetările arheologice reușind să pună în evidență existența a două astfel de complexe, în care incintele au fost fortificate cu turnuri de intrare, cortine de piatră, guri de tragere, drumuri de strajă și turnuri de colț. Trebuie remarcat, pe de o parte, că în ambele cazuri existența lor se leagă de aceea a unor comunități monahale, iar pe de altă parte, faptul că posibilitățile defensive evocate sunt în mod evident limitate, în raport cu nivelul de dezvoltare a artei militare din epoca analizată.

Explicația acestei dezvoltări tardive a fortificațiilor boierești este legată în principal de posibilitățile financiare reduse de care a dispus nobilimea autohtonă în secolele XIV-XV, abia restructurările economico-

sociale survenite pe parcursul secolului al XVI-lea favorizând acumularea unor averi suficient de mari încât să permită astfel de investiții costisitoare.

Universitatea „Dunărea de Jos”,
Galați

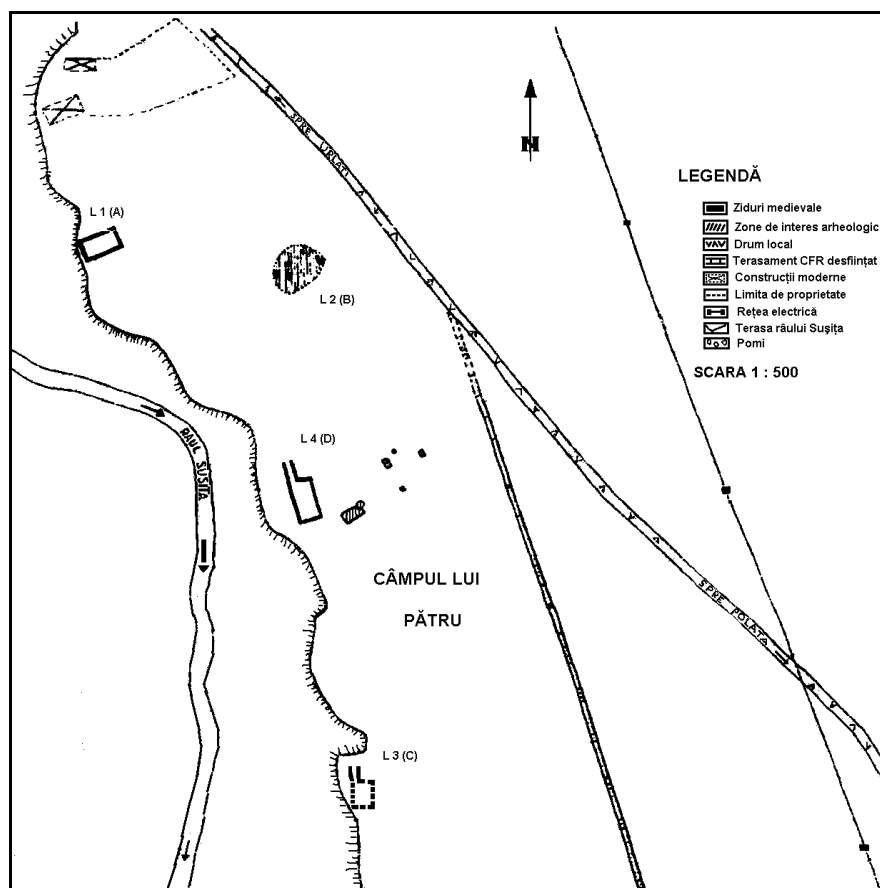

Fig. 1. Polata, jud. Gorj. Planul cercetărilor arheologice, după Venera Rădulescu, 1997.

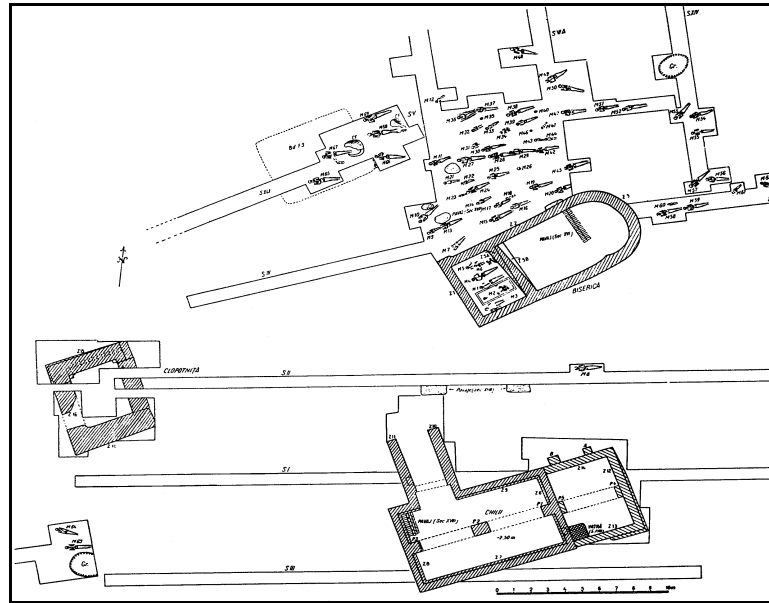

Fig. 2. Cernica, jud. Ilfov. Planul cercetărilor arheologice, după Gh. Cantacuzino, 1963.

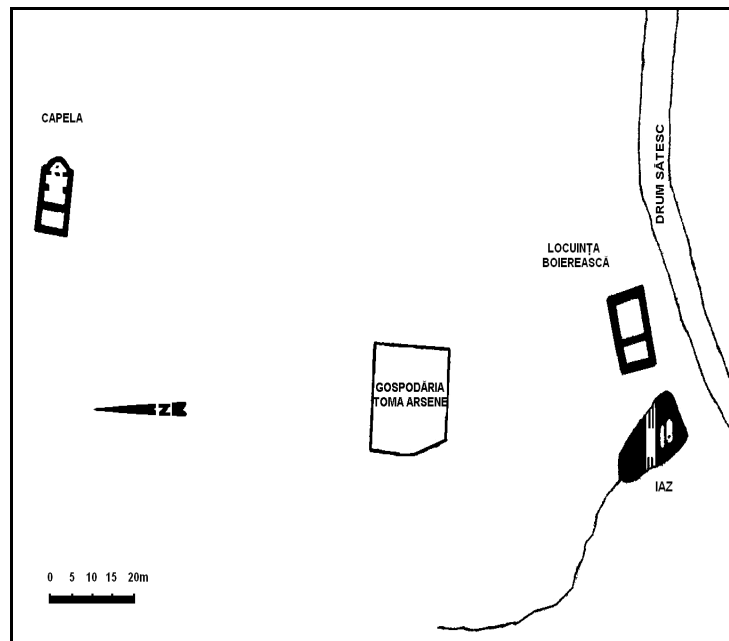

Fig. 3. Netezi, jud. Neamț. Planul reședinței boierești, după Lia Bătrâna și Adrian Bătrâna, 1985.

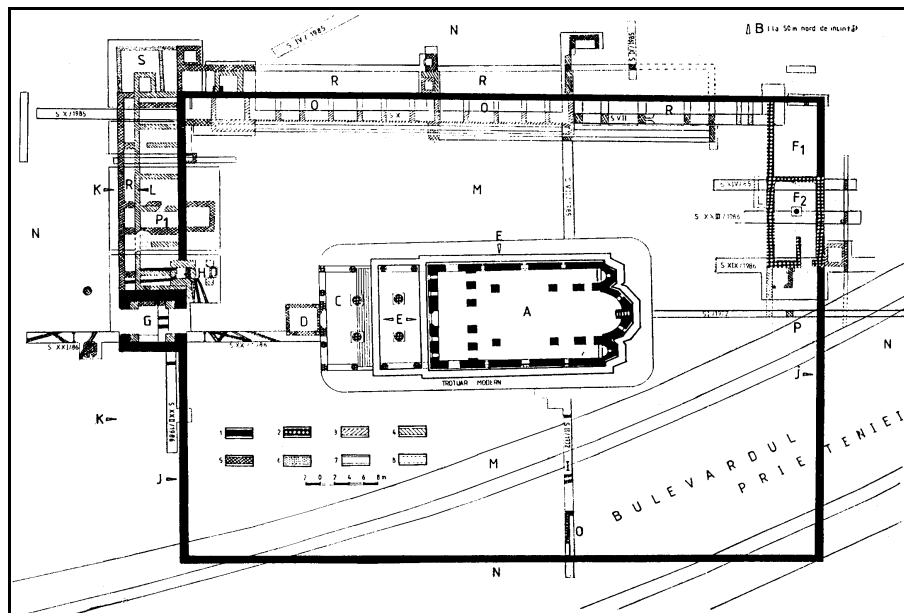

Fig. 4. Târgoviște. Mitropia Țării Românești. Plan general, după Petru Diaconescu și Gabriel Mihăescu, 1988.

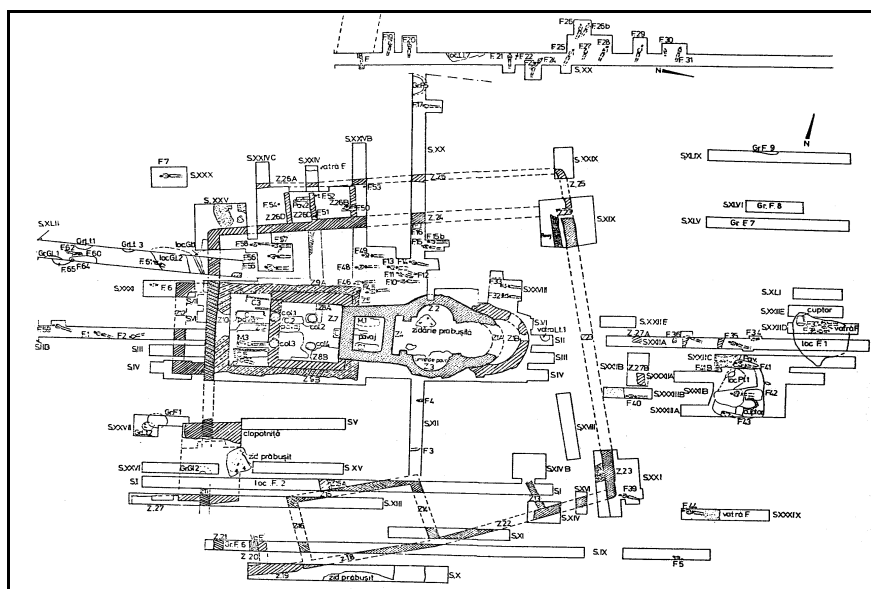

Fig. 5. Cătălui-Căscioarele, jud. Călărași. Planul cercetărilor arheologice, după Gheorghe Cantacuzino și George Trohani, 1979.

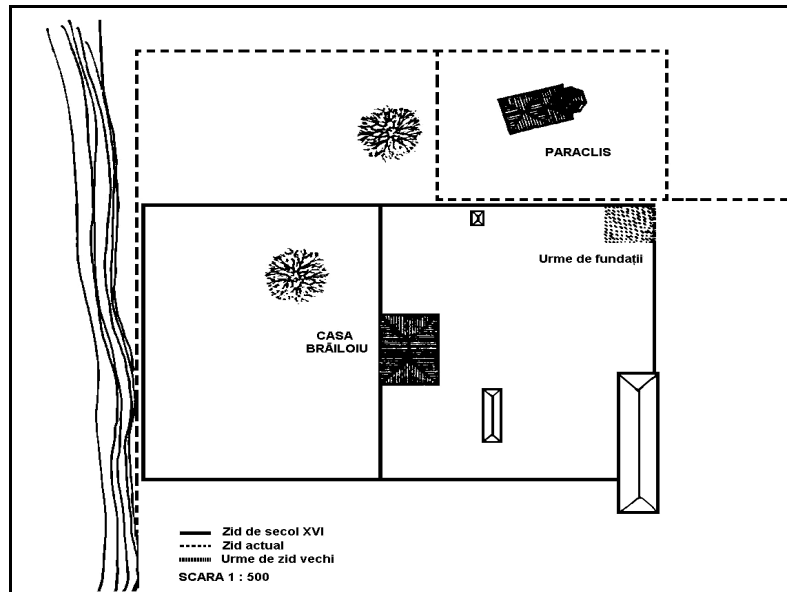

Fig. 6. Vădeni-Târgu Jiu, jud. Gorj. Planul reședinței boierești, după Adrian Corvătescu, 1982.

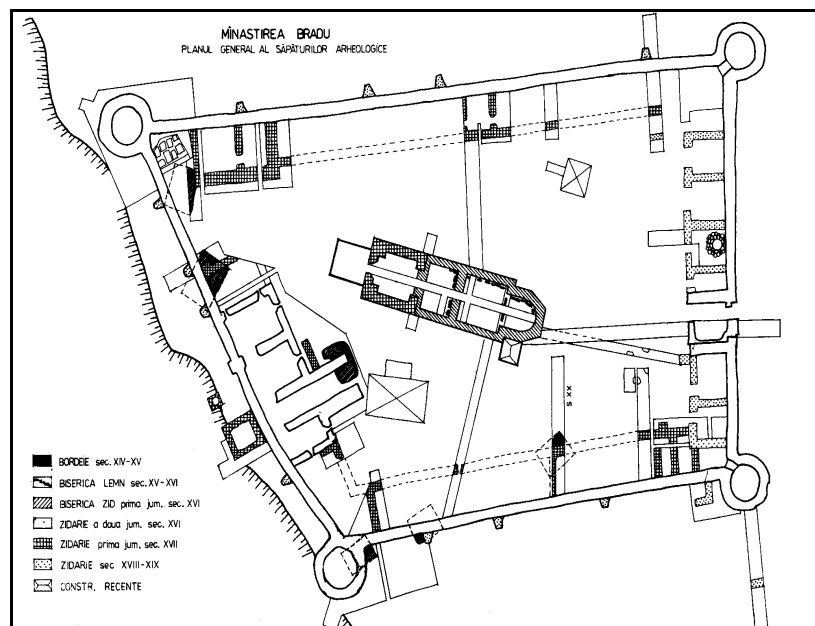

Fig. 7. Bradu, jud. Buzău. Planul mănăstirii, după Ion Chicideanu și Constanța Modoran, 1983.

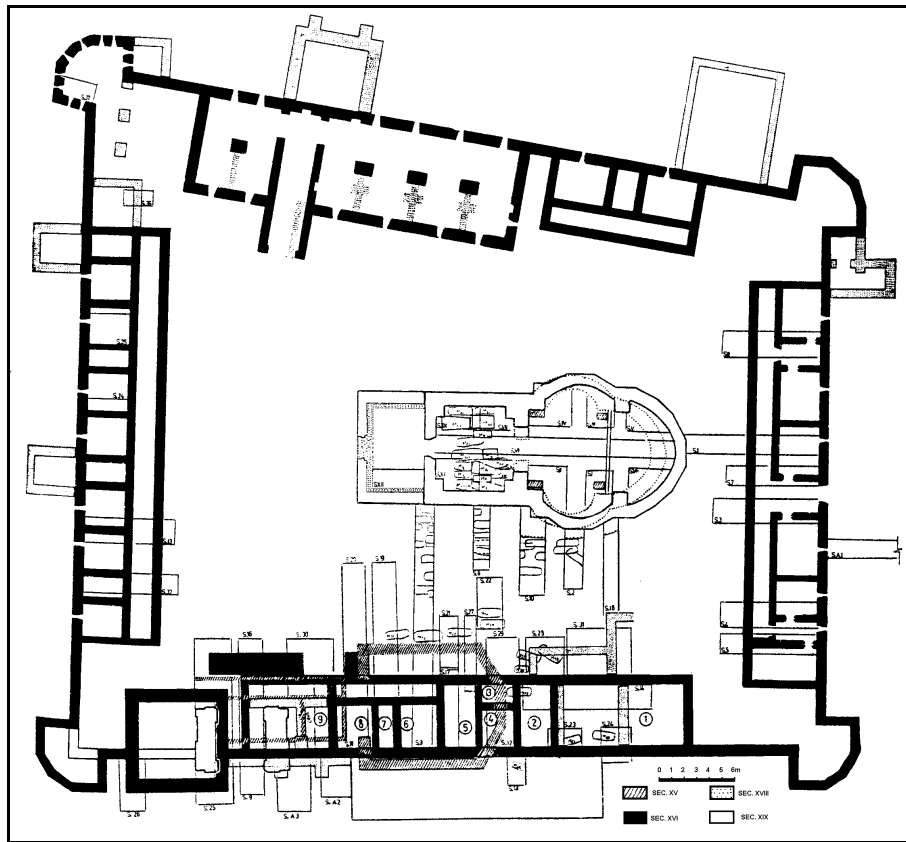

Fig. 8. Comana, jud. Giurgiu. Planul mănăstirii, după Lia Bătrâna și Adrian Bătrâna, 1974.